ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK 378.091.12:005.336.2

Imomaliyev Mirshoxid Inomjon o‘g‘li,
Xalqaro innovatsion universitetning o‘quv ishlari bo‘yicha prorektori

PEDAGOGLIK KASBINING SATHLARINI TASHKIL ETUVCHI KOMPETENSIYALARNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Annotatsiya. Maqolada pedagoglik kasbining turli kasbiy rivojlanish sathlarini tashkil etuvchi kompetensiyalarning mazmuni, tarkibiy tuzilishi va o‘zaro aloqadorligi nazariy-metodik jihatdan tahlil qilingan. Pedagogning kasbiy faoliyatida namoyon bo‘ladigan kompetensiyalar pedagogik-kognitiv, metodik-texnologik, kommunikativ, tashkiliy-boshqaruv, baholash-diagnostik, refleksiv-tadqiqotchilik hamda innovatsion-hamkorlik yo‘nalishlari bo‘yicha tizimlashtirilgan. Kasbiy rivojlanishning bazaviy tayyorgarlik, mustaqil pedagogik faoliyat, mahoratli faoliyat va ekspert-innovatorlik faoliyatidan iborat to‘rt sathli konseptual modeli taklif etilgan. Kompetensiyalarning rivojlanish darajasini aniqlashda pedagogik faoliyat natijalari, metodik ishlanmalar, dars kuzatuvlari, refleksiv tahlil va kasbiy hamkorlik dalillarini kompleks baholash zarurligi asoslangan. Shuningdek, pedagoglarning individual kasbiy rivojlanish trayektoriyasini shakllantirish va uzluksiz kasbiy takomillashuvini ta’minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *pedagoglik kasbi, kasbiy kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik mahorat, kasbiy rivojlanish, kommunikativ kompetensiya, baholash-diagnostik kompetensiya, refleksiya, innovatsion faoliyat, mentorlik, kasbiy rivojlanish sathlari.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОМПЕТЕНЦИЙ, ФОРМИРУЮЩИХ УРОВНИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФЕССИИ

Аннотация. В статье проведён теоретико-методический анализ содержания, структуры и взаимосвязи компетенций, составляющих различные уровни профессионального развития педагога. Компетенции систематизированы по следующим направлениям: педагогико-когнитивное, методико-технологическое, коммуникативное, организационно-управленческое, оценочно-диагностическое, рефлексивно-исследовательское и инновационно-коллаборативное. Предложена четырёхуровневая концептуальная модель профессионального развития педагога, включающая базовую профессиональную подготовку, самостоятельную педагогическую деятельность, мастерскую деятельность и экспертно-инновационную деятельность. Обоснована необходимость комплексной оценки результатов педагогической деятельности, методических разработок, наблюдений за уроками, рефлексивного анализа и профессионального взаимодействия. Разработаны научно-практические рекомендации по формированию индивидуальной траектории профессионального развития педагога и обеспечению непрерывного профессионального совершенствования.

Ключевые слова: *педагогическая профессия, профессиональная компетентность, компетентностный подход, педагогическое мастерство, профессиональное развитие, коммуникативная компетентность, оценочно-*

диагностическая компетентность, рефлексия, инновационная деятельность, наставничество, уровни профессионального развития.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING STUDENTS’ SOCIAL GIFTEDNESS

Abstract. This article presents a theoretical and methodological analysis of the content, structure, and interrelationships of the competencies that constitute different levels of teachers’ professional development. These competencies are systematised into seven areas: pedagogical-cognitive, methodological-technological, communicative, organisational-managerial, assessment-diagnostic, reflective-research, and innovation-collaboration competencies. A four-level conceptual model of professional development is proposed, comprising foundational professional preparation, independent teaching practice, proficient professional practice, and expert-innovator practice. The article substantiates the need to assess teaching performance, methodological materials, lesson observations, reflective analysis, and professional collaboration through an integrated approach. It also provides research-informed practical recommendations for developing individual professional growth trajectories and supporting teachers’ continuous professional development.

Keywords: teaching profession, professional competence, competency-based approach, pedagogical mastery, professional development, communicative competence, assessment and diagnostic competence, reflection, innovation, mentoring, professional development levels.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagoglik kasbining mazmuni va unga qo‘yiladigan talablar muntazam ravishda yangilanib bormoqda. Bugungi kunda o‘qituvchidan nafaqat o‘z fanini chuqur bilish, balki ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning individual va yosh xususiyatlarini hisobga olish, samarali kommunikativ munosabatlarni shakllantirish hamda innovatsion texnologiyalardan pedagogik maqsadlarda foydalanish talab etiladi. Shu sababli pedagogning kasbiy tayyorgarligini faqat egallangan bilimlar hajmi bilan baholash yetarli emas. Uning bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyati, pedagogik muammolarni hal etishi, o‘z faoliyatini tahlil qilishi va mustaqil kasbiy rivojlanishga tayyorligi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagoglik kasbining turli rivojlanish sathlarini tashkil etuvchi kompetensiyalar masalasi o‘qituvchining kasbiy shakllanishi, pedagogik mahoratining takomillashuvi va ta’lim faoliyati samaradorligini oshirish bilan uzviy bog‘liq. Bunda kasbiy rivojlanish sathlarini faqat ish staji yoki egallab turgan lavozim bilan tenglashtirish to‘g‘ri emas. Chunki pedagogning kasbiy taraqqiyoti uning tajribasi bilan bir qatorda bilimlarini yangilashi, amaliy faoliyatini tanqidiy tahlil qilishi, pedagogik vaziyatlarga mos qarorlar qabul qilishi va yangi kasbiy vazifalarni mustaqil hal eta olishiga ham bog‘liq.

D. McClellandning kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuvi kasbiy faoliyat samaradorligini belgilovchi xususiyatlarni aniqlashga e’tibor qaratgan bo‘lsa, L.

Shulman tomonidan asoslangan pedagogik mazmuniy bilim konsepsiyasi fan bilimlari bilan ularni o‘qitish usullarining o‘zaro bog‘liqligini ochib beradi [2; 3]. J. Hattie tadqiqotlarida o‘qituvchi faoliyati, qayta aloqa va o‘quv natijalarini tahlil qilish masalalariga e’tibor qaratiladi [4]. A. Hargreaves va M. Fullan esa pedagogning kasbiy kapitalini individual bilim, tajriba va hamkorlik bilan bog‘liq holda talqin qiladi [5]. Ushbu yondashuvlar pedagogik kompetensiyalarni o‘zaro bog‘langan, kasbiy faoliyat davomida rivojlanib boradigan yaxlit tizim sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida ta’lim tizimining tashkiliy va huquqiy asoslari belgilangan bo‘lib, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va ta’lim sifatini oshirish masalalari ushbu tizimning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi [1]. Shuningdek, OECDning TALIS 2018 tadqiqotida o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi, kasbiy hamkorligi va ta’lim jarayonidagi faol ishtiroki masalalari yoritilgan [6]. Mazkur manbalar pedagogning kasbiy rivojlanishini tizimli tashkil etish va uning kompetensiyalarini izchil takomillashtirish zarurligini asoslash uchun nazariy zamin yaratadi.

Maqolaning maqsadi — pedagoglik kasbining turli rivojlanish sathlarini tashkil etuvchi asosiy kompetensiyalarni nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning o‘zaro aloqadorligini aniqlash va pedagoglarning kasbiy rivojlanishini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Kasbiy kompetensiya tushunchasi pedagogika, kasbiy ta’lim, ta’lim psixologiyasi va inson resurslarini rivojlantirish yo‘nalishlarida keng o‘rganilgan. Mazkur tushunchaning nazariy asoslari kompetensiyani faqat bilim yoki malaka bilan cheklamasdan, kasbiy vazifalarni samarali bajarishga imkon beruvchi bilimlar, ko‘nikmalar, munosabatlar va shaxsiy xususiyatlar majmui sifatida ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

D. McClellandning «Testing for Competence Rather Than for “Intelligence”» nomli maqolasi kompetensiyaga yo‘naltirilgan baholash yondashuvining rivojlanishida muhim o‘rin tutadi [2]. Muallif kasbiy samaradorlikni aniqlashda an’anaviy intellektual ko‘rsatkichlar bilan cheklanmasdan, faoliyat natijalariga ta’sir qiluvchi xususiyatlarni o‘rganish zarurligiga e’tibor qaratadi. Ushbu yondashuv pedagogning kasbiy salohiyatini baholashda ham nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy faoliyat natijalarini hisobga olish lozimligini ko‘rsatadi.

L. Shulman tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik mazmuniy bilim konsepsiyasi o‘qituvchining fan bo‘yicha bilimlari va ularni ta’lim oluvchilarga tushunarli tarzda yetkazish qobiliyati o‘rtasidagi aloqani yoritadi [3]. Mazkur konsepsiya pedagogik kompetensiyaning mazmunini anglashda muhim nazariy asos bo‘lib, o‘qituvchining fan mazmunini bilishi bilan bir qatorda uni o‘quvchilarning ehtiyojlari va tayyorgarlik darajasiga moslashtira olishi zarurligini ko‘rsatadi.

J. Hattie ta’lim samaradorligiga oid tadqiqotlarida o‘qituvchi faoliyati, o‘quvchilarga beriladigan qayta aloqa va o‘quv natijalarini tahlil qilishning ahamiyatini asoslaydi [4]. Bu yondashuv pedagogning baholash-diagnostik hamda refleksiv kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi. O‘qituvchi ta’lim natijalarini tahlil qilish orqali mavjud qiyinchiliklarni aniqlashi, o‘qitish usullarini qayta ko‘rib chiqishi va keyingi pedagogik qarorlarini asoslab berishi mumkin.

A. Hargreaves va M. Fullan pedagogning kasbiy kapitalini individual bilim va mahorat bilan cheklamasdan, ijtimoiy hamkorlik, kasbiy munosabatlar va jamoaviy tajriba bilan bog‘liq holda izohlaydi [5]. Ushbu yondashuv pedagogning yuqori kasbiy rivojlanish sathlarida hamkasblar bilan tajriba almashish, mentorlik faoliyatini amalga oshirish va ta’lim tashkilotining umumiy rivojlanishiga hissa qo‘shish qobiliyatlari ham muhim ekanligini ko‘rsatadi.

OECD tomonidan e’lon qilingan TALIS 2018 tadqiqoti o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi, malaka oshirish faoliyati, hamkorligi va kasbiy o‘rganish jarayonlariga bag‘ishlangan [6]. Mazkur tadqiqot pedagogning kasbiy rivojlanishini bir martalik tayyorgarlik bilan cheklamasdan, uzluksiz ta’lim va tajriba almashish jarayoni sifatida tashkil etish muhimligini ko‘rsatadi. UNESCOning ta’limdagi hisobdorlik masalalariga bag‘ishlangan hisobotida esa ta’lim sifati, ta’lim tizimidagi mas’uliyat va natijalarni kuzatish masalalari yoritilgan [7].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, pedagogik kompetensiyalarni alohida ko‘nikmalar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liq va kasbiy faoliyat davomida rivojlanadigan tizim sifatida o‘rganish zarur. Shu bilan birga, kompetensiyalarning turli kasbiy rivojlanish sathlarida qanday namoyon bo‘lishini yaxlit konseptual model orqali tavsiflash pedagogning kasbiy o‘sishini rejalashtirish va baholash uchun metodik imkoniyat yaratadi. Mazkur maqola shu yo‘nalishda nazariy modelni tizimlashtirishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot nazariy-analitik xarakterga ega bo‘lib, uning metodologik asosini kompetensiyaviy, tizimli, faoliyatga yo‘naltirilgan va refleksiv yondashuvlar tashkil etadi. Kompetensiyaviy yondashuv pedagogning kasbiy tayyorgarligini bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyati bilan bog‘liq holda o‘rganish imkonini beradi. Tizimli yondashuv kompetensiyalarning tarkibiy qismlari va ularning o‘zaro aloqadorligini aniqlashga xizmat qiladi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv kompetensiyalarning real pedagogik vazifalarni bajarish jarayonida namoyon bo‘lishini tahlil qilishga yordam beradi. Refleksiv yondashuv esa pedagogning o‘z faoliyatini anglash, tahlil qilish va takomillashtirish mexanizmlarini yoritadi.

Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimlashtirish va nazariy modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Tahlil uchun kompetensiya nazariyasi, pedagogik bilimlar, ta’lim samaradorligi, kasbiy kapital,

o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi va ta’limdagi hisobdorlikka oid ilmiy manbalar tanlandi [2–7].

Manbalar quyidagi mezonlar asosida tahlil qilindi:

pedagogik kompetensiyalarning mazmuni va tarkibiy xususiyatlari;

kompetensiyalarning kasbiy faoliyat natijalari bilan bog‘liqligi;

pedagogning mustaqil ishlashi, refleksiyasi va hamkorligiga qo‘yiladigan talablar;

kasbiy rivojlanishni tashkil etish va baholash imkoniyatlari.

Olingan nazariy xulosalar asosida pedagogik kompetensiyalar guruhlandi va ularning kasbiy rivojlanish sathlarida namoyon bo‘lish xususiyatlarini ifodalovchi to‘rt sathli konseptual model ishlab chiqildi. Tadqiqot doirasida pedagogik eksperiment yoki maxsus empirik diagnostika o‘tkazilmagan. Shu sababli taklif etilgan model nazariy-metodik tavsifga ega bo‘lib, uni amaliyotda sinash va diagnostik mezonlarini ishlab chiqish keyingi tadqiqotlar vazifasidir.

NATIJALAR

Manbalar tahlili pedagoglik kasbining rivojlanish sathlarini tashkil etuvchi kompetensiyalarni yetti asosiy guruhga ajratish imkonini berdi. Shuningdek, kasbiy rivojlanishning to‘rt sathli konseptual modeli taklif etildi. Modelda kompetensiyalarning mavjudligi yoki mavjud emasligidan ko‘ra, ularni qo‘llashdagi mustaqillik, murakkablik, vaziyatga moslashish va natijalarni tahlil qilish imkoniyatlari muhim mezon sifatida qaraladi.

1. Pedagogik kompetensiyalarning tarkibiy guruhlari

Pedagogik-kognitiv kompetensiya. Ushbu kompetensiya pedagogning fan mazmuni, pedagogika, psixologiya va ta’lim nazariyasi bo‘yicha bilimlarini qamrab oladi. U o‘qituvchiga o‘quv materialini ilmiy asosda tanlash, murakkab tushunchalarni izohlash va o‘quvchilarning yosh hamda individual xususiyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Pedagogik-kognitiv kompetensiya kasbiy faoliyatning barcha sathlarida zarur bo‘lib, yuqori sathlarda bilimlarni integratsiyalash va yangi pedagogik vaziyatlarga moslashtirish bilan boyiydi.

Metodik va texnologik kompetensiya. Ta’lim jarayonini loyihalash, mashg‘ulot maqsadlarini belgilash, metod va vositalarni tanlash, darsni tashkil etish hamda raqamli texnologiyalardan pedagogik maqsadlarda foydalanish ushbu kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlaridir. Uning rivojlanishi pedagogning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘laydi. Yuqori kasbiy sathlarda metodik-texnologik kompetensiya samarali pedagogik yechimlarni ishlab chiqish va ularning natijalarini tahlil qilishni ham qamrab oladi.

Kommunikativ kompetensiya. Mazkur kompetensiya o‘qituvchining o‘quvchilar, ota-onalar, hamkasblar va ta’lim tashkiloti rahbariyati bilan samarali muloqot o‘rnatish qobiliyatini ifodalaydi. Tinglash, fikrni aniq bayon qilish, konstruktiv qayta aloqa berish, o‘zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni

shakllantirish va nizolarni pedagogik jihatdan maqbul hal etish uning muhim tarkibiy qismlaridir.

Tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi. Ta’lim jarayonini rejalashtirish, vaqt va resurslardan oqilona foydalanish, guruh faoliyatini boshqarish hamda o‘quvchilarning hamkorligini tashkil etish mazkur kompetensiya doirasiga kiradi. Pedagogning kasbiy rivojlanishi davomida ushbu kompetensiya darsni boshqarishdan tashqari, metodik ishlarni muvofiqlashtirish va jamoaviy faoliyatni tashkil etish imkoniyatlarini ham qamrab olishi mumkin.

Baholash-diagnostik kompetensiya. Ushbu kompetensiya o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va rivojlanish dinamikasini aniqlash, baholash mezonlarini qo‘llash, o‘quv natijalarini sharhlash va natijalarga asoslangan pedagogik qarorlar qabul qilishni nazarda tutadi. Baholash faqat yakuniy natijani qayd etish bilan cheklanmasligi, balki o‘quvchining keyingi rivojlanishiga ko‘maklashishi lozim.

Refleksiv-tadqiqotchilik kompetensiyasi. Pedagogning o‘z faoliyatini tanqidiy tahlil qilishi, muammolarni aniqlashi, pedagogik tajribani o‘rganishi, dalillar asosida xulosalar chiqarishi va faoliyatini takomillashtirishi ushbu kompetensiyaning mazmunini tashkil etadi. Kasbiy rivojlanishning dastlabki sathlarida refleksiya o‘z faoliyatini anglashga yo‘naltirilsa, yuqori sathlarda u pedagogik tajribani tizimli o‘rganish va metodik tavsiyalar ishlab chiqish bilan boyiydi.

Innovatsion va hamkorlik kompetensiyasi. Yangi pedagogik g‘oyalarni o‘rganish, ularni ta’lim sharoitiga moslashtirish, hamkasblar bilan tajriba almashish, mentorlik va kasbiy hamjamiyat faoliyatida ishtirok etish mazkur kompetensiyaning asosiy jihatlaridir. Innovatsion faoliyatda yangilikni qo‘llashning o‘zi emas, balki uning pedagogik maqsadga muvofiqligi, o‘quvchilar ehtiyojlariga mosligi va natijalarini tahlil qilish ham muhim hisoblanadi.

2. Pedagoglik kasbining kasbiy rivojlanish sathlari

Tadqiqot doirasida pedagogning kasbiy rivojlanishi quyidagi to‘rt sath orqali tavsiflandi. Ushbu tasnif rasmiy attestatsiya mezoni emas, balki kompetensiyalar rivojlanishini nazariy tahlil qilish uchun taklif etilgan konseptual modeldir.

Birinchi sath — bazaviy kasbiy tayyorgarlik. Ushbu sathda pedagog kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan nazariy bilimlar va boshlang‘ich amaliy ko‘nikmalarni egallaydi. Pedagogik, psixologik va metodik bilimlar, darsni rejalashtirish, ta’lim maqsadlarini tushunish va pedagogik etika qoidalariga rioya qilish asosiy o‘rin tutadi. Mazkur bosqichda pedagog namunalar, metodik tavsiyalar va tajribali mutaxassislarning ko‘magiga tayanishi mumkin.

Ikkinchi sath — mustaqil pedagogik faoliyat. Ushbu bosqichda pedagog o‘z bilimlarini real ta’lim sharoitida mustaqil qo‘llaydi, mashg‘ulotlarni rejalashtiradi, metod va vositalarni tanlaydi hamda pedagogik vaziyatlarga mos qarorlar qabul qiladi. Kommunikativ, metodik, tashkiliy va baholash-diagnostik kompetensiyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagog o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini tahlil qilish va ta’lim jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarga moslashish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Uchinchi sath — mahoratli pedagogik faoliyat. Mazkur sath pedagogning ta’lim jarayonini ijodiy tashkil etishi, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olishi va murakkab pedagogik vaziyatlarga mos yechimlar ishlab chiqishi bilan tavsiflanadi. Refleksiv-tadqiqotchilik va innovatsion kompetensiyalarning ahamiyati ortadi. Pedagog o‘z tajribasini tizimli tahlil qilib, ta’lim sifatini yaxshilashga qaratilgan metodik yechimlarni ishlab chiqadi va ularning natijalarini baholaydi.

To‘rtinchi sath — ekspert-innovatorlik faoliyati. Ushbu sathda pedagog o‘z kasbiy tajribasini umumlashtiradi, metodik ishlanmalar yaratadi, hamkasblarga maslahat beradi, mentorlik faoliyatini amalga oshiradi va kasbiy hamjamiyat rivojiga hissa qo‘shadi. Ilmiy-metodik faoliyat, innovatsiyalarni asoslash, tajribani ommalashtirish va jamoaviy kasbiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash asosiy xususiyatlar hisoblanadi. Ushbu sathga erishish faqat ish staji bilan belgilanmaydi; tegishli faoliyat natijalari va ularni tasdiqlovchi dalillar ham hisobga olinishi zarur.

3. Kompetensiyalar va kasbiy rivojlanish sathlarining o‘zaro aloqadorligi

Pedagogik kompetensiyalar kasbiy rivojlanish sathlari bo‘yicha qat’iy chegaralangan holda shakllanmaydi. Masalan, kommunikativ kompetensiya pedagogik faoliyatning dastlabki bosqichidayoq zarur bo‘lsa, refleksiv kompetensiya ham barcha sathlarda qo‘llaniladi. Kasbiy rivojlanish davomida ularning murakkabligi, mustaqil qo‘llanish darajasi va turli vaziyatlarga moslashtirish imkoniyati ortib boradi.

Bazaviy tayyorgarlik sathida pedagog kompetensiyalarni o‘zlashtirish va namunalar asosida qo‘llashga ko‘proq tayanadi. Mustaqil faoliyat sathida ularni kundalik pedagogik vazifalarni hal qilishda qo‘llaydi. Mahoratli faoliyat sathida mavjud bilim va ko‘nikmalarni murakkab vaziyatlarga moslashtiradi, refleksiv tahlil asosida yangi yechimlar ishlab chiqadi. Ekspert-innovatorlik sathida esa pedagog o‘z tajribasini umumlashtirish, hamkasblarning rivojlanishiga ko‘maklashish va kasbiy hamjamiyatga metodik hissa qo‘shish imkoniyatlarini namoyon etadi.

Shu asosda kasbiy rivojlanish sathlarini baholashda faqat nazariy bilimlar yoki ish stajiga tayanish o‘rniga, pedagogik faoliyat dalillari, dars kuzatuvlari, metodik ishlanmalar, o‘quv natijalarining tahlili, refleksiv hisobotlar va kasbiy hamkorlik natijalarini birgalikda hisobga olish maqsadga muvofiq.

4. Pedagogik kompetensiyalarni baholashning amaliy yo‘nalishlari

Kompetensiyalarni baholash pedagogning kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash va individual takomillashuv yo‘nalishlarini belgilashga xizmat qilishi lozim. Bunda quyidagi baholash manbalaridan foydalanish mumkin:

dars kuzatuvlari va pedagogik faoliyatni tahlil qilish;

metodik ishlanmalar, dars rejalari va o‘quv materiallari portfeli;

o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasi va qayta aloqa natijalari;

pedagogning o‘z faoliyati bo‘yicha refleksiv hisobotlari;

hamkasblar bilan hamkorlik, tajriba almashish va mentorlik faoliyati dalillari;

pedagogik muammolarni hal etishga qaratilgan amaliy loyihalar va metodik tashabbuslar.

Ushbu manbalarni birgalikda qo‘llash pedagogning kompetensiyalarini kengroq tavsiflash imkonini beradi. Biroq baholash natijalari muayyan vaziyat, fan yo‘nalishi, ta’lim oluvchilarning ehtiyojlari va pedagogning kasbiy vazifalari bilan bog‘liq holda talqin qilinishi kerak. Taklif etilgan yondashuv pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish uchun diagnostik asos yaratishi mumkin, ammo uning ishonchliligi va amaliy samaradorligi keyingi empirik tadqiqotlarda tekshirilishi zarur.

MUHOKAMA

Tahlil natijalari pedagogik kompetensiyalarni alohida ko‘nikmalar majmui sifatida emas, balki o‘zaro bog‘liq va kasbiy faoliyat davomida rivojlanib boradigan tizim sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi. Pedagogning kasbiy mahorati fan bo‘yicha bilimlar, ularni o‘qitish metodikasi, kommunikativ munosabatlar, baholash va refleksiv faoliyatning uyg‘unligiga bog‘liq. Shu jihatdan L. Shulmanning pedagogik mazmuniy bilim konsepsiyasi fan bilimlari bilan ularni o‘quvchilarga tushunarli shaklda yetkazish qobiliyati o‘rtasidagi aloqani izohlashga yordam beradi [3].

Ikkinchidan, pedagogning kasbiy rivojlanish sathlarini aniqlashda faoliyat natijalariga tayanish muhim. D. McClellandning kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuvi kasbiy samaradorlikni baholashda faqat formal bilim yoki malakani emas, balki faoliyat natijalariga ta’sir qiluvchi xususiyatlarni ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi [2]. Shu sababli pedagogning kasbiy rivojlanishini baholashda nazariy bilimlar bilan bir qatorda ularni real ta’lim vaziyatlarida qo‘llash qobiliyati, pedagogik qarorlarning asoslanganligi va faoliyat natijalarini tahlil qilishi ham e’tiborga olinishi lozim.

Uchinchidan, refleksiv-tadqiqotchilik kompetensiyasi kasbiy o‘sishning muhim mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Pedagog o‘z darslarini tahlil qilish, o‘quvchilarning o‘zlashtirishidagi qiyinchiliklarni aniqlash va o‘qitish usullarini takomillashtirish orqali kasbiy tajribasini boyitadi. J. Hattie tadqiqotlarida ta’lim natijalari va qayta aloqaning ahamiyatiga berilgan e’tibor pedagog faoliyatini natijalarga asoslangan holda takomillashtirish zarurligini qo‘llab-quvvatlaydi [4].

To‘rtinchidan, kasbiy rivojlanish individual o‘rganish bilan cheklanmasligi kerak. A. Hargreaves va M. Fullanning kasbiy kapitalga oid qarashlari pedagogning individual mahorati bilan bir qatorda hamkorlik, tajriba almashish va kasbiy hamjamiyatning ahamiyatini yoritadi [5]. OECDning TALIS 2018 tadqiqoti ham o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi va kasbiy o‘rganish faoliyatini ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida ko‘rib chiqadi [6]. Shu sababli ekspert-innovatorlik sathida mentorlik, metodik rahbarlik va hamkasblarning rivojlanishiga ko‘maklashish kabi faoliyat turlarini hisobga olish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, pedagogik kompetensiyalarni baholash tizimi rivojlantiruvchi xususiyatga ega bo‘lishi lozim. Baholash natijalari pedagogni faqat muayyan sathga ajratish uchun emas, balki uning kuchli jihatlari va rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash, individual kasbiy rivojlanish rejasini ishlab chiqish va zarur metodik yordamni belgilash uchun ham qo‘llanilishi kerak. Bunday yondashuv pedagogning uzluksiz kasbiy o‘sishini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning muayyan cheklovlari mavjud. Maqola nazariy manbalar tahlili va konseptual modellashtirishga asoslangan bo‘lib, taklif etilgan to‘rt sathli model maxsus pedagogik eksperiment yoki empirik diagnostika orqali tekshirilmagan. Shu bois keyingi tadqiqotlarda har bir kompetensiya uchun kuzatiladigan indikatorlarni ishlab chiqish, ekspert baholashini tashkil etish, modelni turli ta’lim muassasalarida sinovdan o‘tkazish va uning amaliy qo‘llanish imkoniyatlarini aniqlash zarur.

XULOSA

Pedagoglik kasbining turli rivojlanish sathlarini tashkil etuvchi kompetensiyalar o‘qituvchining kasbiy shakllanishi, pedagogik mahorati va uzluksiz rivojlanishini ta’minlovchi o‘zaro bog‘liq bilim, ko‘nikma va kasbiy sifatlar tizimidir. Ularni tizimli ravishda rivojlantirish pedagogning mustaqil faoliyat yuritishi, ta’lim jarayonini takomillashtirishi, pedagogik muammolarni hal etishi va kasbiy tajribasini boshqalarga uzatish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Nazariy manbalar tahlili pedagogik kompetensiyalarni yetti guruhga ajratish imkonini berdi: pedagogik-kognitiv, metodik-texnologik, kommunikativ, tashkiliy-boshqaruv, baholash-diagnostik, refleksiv-tadqiqotchilik hamda innovatsion-hamkorlik kompetensiyalari. Ushbu guruhlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, pedagogning kasbiy faoliyatida birgalikda namoyon bo‘ladi.

Maqolaning asosiy nazariy natijasi sifatida kasbiy rivojlanishning to‘rt sathli konseptual modeli taklif etildi: bazaviy kasbiy tayyorgarlik, mustaqil pedagogik faoliyat, mahoratli pedagogik faoliyat va ekspert-innovatorlik faoliyati. Mazkur model rasmiy attestatsiya tasnifi emas, balki kompetensiyalarning rivojlanish xususiyatlarini tizimli tahlil qilish va kasbiy o‘sishni rejalashtirish uchun mo‘ljallangan nazariy-metodik yondashuvdir.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Pedagoglarning kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini aniqlashda kompetensiyaviy mezonlar va faoliyat dalillariga asoslangan diagnostik vositalardan foydalanish.

Har bir pedagog uchun individual kasbiy rivojlanish trayektoriyasini ishlab chiqish va uni muntazam ravishda yangilab borish.

Nazariy tayyorgarlikni amaliy mashg‘ulotlar, dars kuzatuvlari, mentorlik va kasbiy hamkorlik bilan uyg‘unlashtirish.

Refleksiv-tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish maqsadida metodik seminarlar, tajriba almashish uchrashuvlari va kichik tadqiqot loyihalarini tashkil etish.

Kasbiy rivojlanish natijalarini baholashda pedagogik faoliyat, metodik ishlanmalar, o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasi va hamkorlik faoliyatiga oid dalillarni kompleks hisobga olish.

Taklif etilgan to‘rt sathli modelni turli ta’lim tashkilotlarida empirik sinovdan o‘tkazish va har bir kompetensiya bo‘yicha kuzatiladigan indikatorlarni ishlab chiqish.

Umuman olganda, pedagoglik kasbining sathlarini tashkil etuvchi kompetensiyalarni tizimli rivojlantirish o‘qituvchining kasbiy mahoratini oshirish, ta’lim jarayoni sifatini takomillashtirish va uzluksiz kasbiy o‘sish uchun zarur sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi. Taklif etilgan konseptual model pedagoglarning kasbiy rivojlanishini rejalashtirish, baholash va metodik qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

2. McClelland D. C. Testing for Competence Rather Than for “Intelligence”. American Psychologist. 1973. Vol. 28, No. 1. P. 1–14.

3. Shulman L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching. Educational Researcher. 1986. Vol. 15, No. 2. P. 4–14.

4. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009.

5. Hargreaves A., Fullan M. Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. New York: Teachers College Press, 2012.

6. OECD. TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as Lifelong Learners. Paris: OECD Publishing, 2019.

7. UNESCO. Accountability in Education: Meeting Our Commitments. Global Education Monitoring Report 2017/8. Paris: UNESCO, 2017.